

De heerlijke rechten van Wessem in de achttiende eeuw

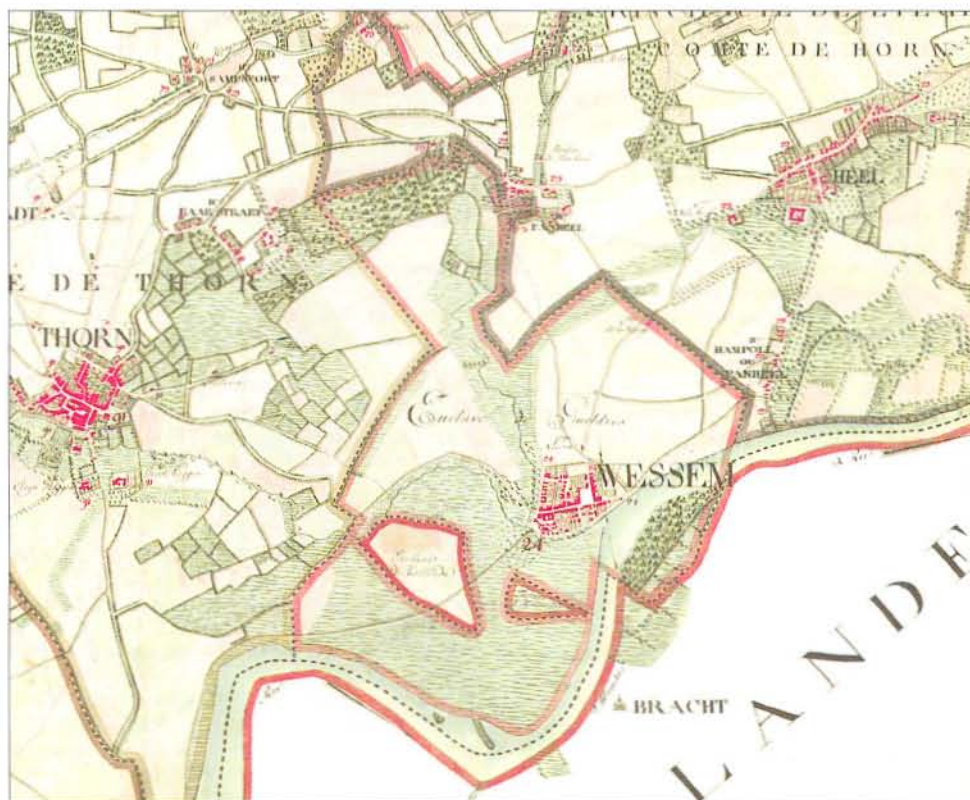
Een aanvulling

door Emile Haanen

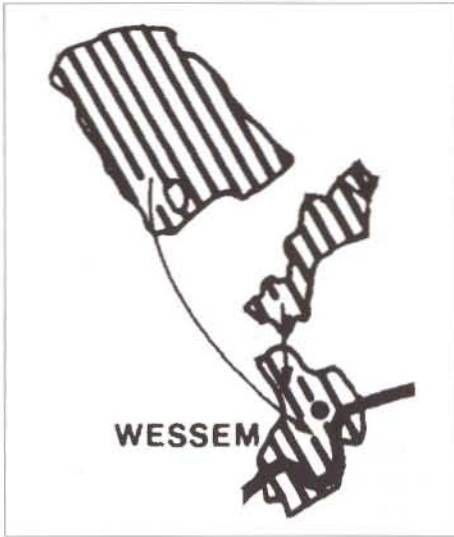
In het Weertse Jaarboek van 1996 verscheen het artikel "De heerlijkheden Weert en Nederweert en de verkoop van 1781". Behalve een beschrijving van de heerlijke rechten van Weert en Nederweert schildert dit artikel uitvoerig de verkoop van de heerlijkheden Weert, Nederweert en Wessem.

De drie heerlijkheden werden in 1781 als een eenheid op last van de eigenaar, Philippe-Gabriel-Maurice-Joseph d'Alsace d'Héning-Liétard, graaf van Boussu, prins van Chimay en van het Heilige Roomse Rijk, in Brussel bij opbod en brandende kaars publiek geveild. De heerlijke rechten van Wessem zijn in het hierboven genoemde artikel niet opgenomen. Nu willen we dit verzuim herstellen, zodat een compleet en afgerond beeld over rechten en verkoop ontstaat.

De drie heerlijkheden werden als een administratieve eenheid beschouwd. De inkomsten en uitgaven verantwoordde de rentmeester dan ook in één rentmeestersrekening. Voor de betekenis van de begrippen heerlijkheid en heerlijke rechten verwijzen we naar het eerder genoemde artikel.

Binnen-Wessem volgens opname van graaf de Ferraris van 1777.

*De stad en de heerlijkheid Wessem.
In het noordwesten ligt de exclave Kelpen
en Oler, ten oosten daarvan de exclave
Katert en in het zuiden de stad Wessem.*

betrekking tot Wessem wordt hier weergegeven en volgt ten dele het toenmalige taalgebruik. Hier en daar zijn verduidelijkingen of aanvullingen ingelast mede aan de hand van een tweetal oudere denombrementen² en de verkoopvoorwaarden van de veiling.³ Alle inhoudelijke afwijkingen van de oorspronkelijke tekst en het commentaar zijn te herkennen aan het *italic-lettertype*.

WESSEM

Wessem is een kleine stad gelegen aan de Maas. De rivier maakt de gemene gronden vruchtbaar alsook alle naburige gronden.

Weiden

De heer bezit in deze parochie vier bunder zeer goede weilanden, Calverstal genaamd. Om de drie jaar vindt publieke verhuring plaats.

De gemiddelde opbrengst over vijf jaar bedraagt in zwaar Brabants geld .....
..... 81 gulden 1 stuiver 9 denier.⁴

Deze opbrengst is vatbaar voor verhoging.

De Calverstal was gelegen aan de andere kant van de Maas, thans gemeente Maasbracht. Volgens de verkoopvoorwaarden zou bij deze weiden ook het huis Bosserweert horen.

Woeste gronden en heidevelden

De woeste gronden en heidevelden op het grondgebied van Wessem behoren aan de heer en zijn nooit opgemeten. Zij beslaan op het oog ongeveer 300 bunder en vormen een geheel. De grond is van goede kwaliteit en vergelijkbaar met de beste van Weert en Nederweert. Er is slechts een kleine beek die op het hoge gedeelte in moeras overgaat. Dat moeras wordt door dijken omgeven, voorzover het hoger ligt dan de rest van het terrein. Niets is eenvoudiger om dit moeras tot goed weiland te ontginnen en de rest van de woeste gronden tot bouwland.

De stad en heerlijkheid Wessem bestond enerzijds uit de stad en haar directe omgeving, ook wel Binnen-Wessem genoemd. Anderzijds bestond het uit Buiten-Wessem of de vier kwartieren, te weten Katert, Oler, Kelpen en Ell. Geografisch gezien vielen deze kwartieren uiteen in twee exclaves (afb. 1). Oler, Kelpen en Ell vormden een exclave, de andere exclave bestond uit Katert. Het dorp Ell behoorde maar voor een klein deel tot Wessem; het grootste deel was Thorns. Kerkelijk behoorde Buiten-Wessem tot de parochie Grathem. De stad vormde een eigen parochie.

Ten behoeve van de verkoop verscheen een Franstalige gedrukte brochure, denombrement¹ genaamd, waarin alle rechten en bezittingen van de prins van Chimay in zijn kwaliteit van heer van Weert, Nederweert en Wessem zijn opgesomd.

De inhoud van dit denombrement met

Waarschijnlijk wordt met dit moeras het thans ontgonnen Wessemerven bedoeld, gelegen ten zuidwesten van het nieuwe dorp Kelpen-Oler. De woeste gronden, heidevelden en moerassen lagen voor het grootste deel tussen Kelpen en Oler.

Deze woeste gronden of heiden vormen een geïsoleerd deel ten opzichte van het gecultiveerde land van de parochie Wessem. Deze parochie is geëncloveerd in het Land van Luik en in het vrije rijkland Thorn, zodat men een van deze twee landen zal moeten passeren om er te komen en om het te verlaten.

Tiende

De heer bezit het tiendrecht op alle soorten producten in de vier kwartieren van Wessem of Katert, Oler, Kelpen en Ell. In de praktijk werd er in Buiten-Wessem alleen getiend op rogge. Zo werd de tiende op lichte haver in koren verpacht. In het buitengebied van de stad Wessem heeft de heer alleen het tiendrecht op het hooi. De hooitiende bracht in 1769 48 gulden 18 stuiver en 2 oord Weerts op.⁵ Op staat 1 staan de namen van de vier tiendepercelen van Wessem. Onder het perceel Katert viel ook de tiende op de hoog- of Panheeldermolen. Deze molen lag trouwens niet op het grondgebied van Wessem, maar in de vrije rijksheerlijkheid Pol en Panheel.

De tiende van Buiten-Wessem

de 4 percelen

- Katert
- het Becxken
- Oler
- Kelpen en Ell

De tiende wordt geadmistreerd zoals die van Weert en Nederweert en kan meer opbrengen met behulp van dezelfde middelen zoals die eerder onder Weert en Nederweert vermeld zijn.

De gemiddelde opbrengst over vijf jaar bedraagt 105 malder 1 vat rogge en in Brabants geld. ....812 fl 4 - 6.

Recht van de banmolen

De heer heeft het recht om in Wessem een banmolen te hebben. Van de oude banmolen resteren nog maar enkele overblijfselen.

Als de heer een nieuwe molen bouwt, zal dit gunstig voor hem uitvallen, want dan kan hij gebruikmaken van de rechten van de banaliteit. Voor een fors bedrag valt de molen dan te verhuren.

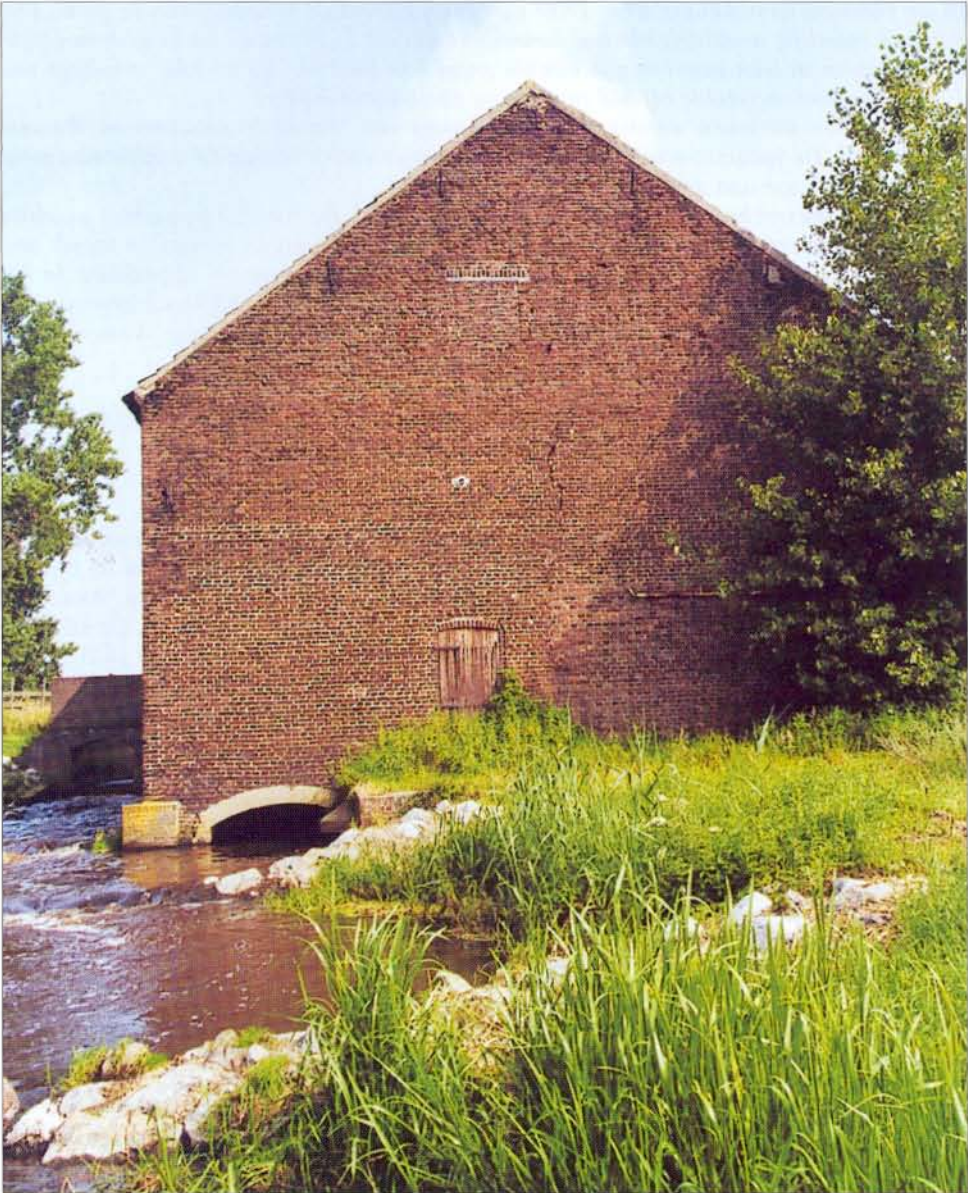
Een banmolen is een molen, waar de bevolking verplicht is haar graan te laten malen. Het banrecht is een dwangrecht.

Cijnzen en renten

De rechten van cijnzen en renten zijn van weinig betekenis in Wessem. Zij kunnen echter meer opbrengen dan de tiende als de woeste gronden ontgonnen worden en de heer deze in cijns uitgeeft.

De opbrengst van deze cijnzen en renten is begrepen in die van Weert voor dezelfde objecten.

Zie hiervoor naar blz. 40 van het Weerter jaarboek 1996. Volgens de rentmeestersrekening van 1769 leverde de cijns van Wessem slechts zes hoenders en twee kapoenen op oftewel 1 gulden en 7 stuiver Weerts.

De Panheeldermolen anno 2000.

Nuttige en ererechten

De rechten van de heer van Wessem bestaan uit de hoge, midden en lage justitie. Hij heeft het recht van benoeming van de scholtis, secretaris, schepenen enz., het jachtrecht, het recht van leenverheffing, het recht van boetes en beslaglegging en het recht van visvangst op de Maas tot zover de jurisdictie - *van Wessem* - zich op de oevers uitstrekt.

Deze visvangst wordt per drie jaar publiekelijk verpacht.

De gemiddelde opbrengst over de laatste vijf jaar is in zwaar Brabants geld ....58 fl. 8 - 6

In de rentmeestersrekening over 1769 zijn geen inkomsten te vinden uit de jacht. Dat kan ook moeilijk, want volgens een denombrement uit 1754 zou de jacht in de heerlijkheid Wessem in leen gegeven zijn aan de graaf van Horion.⁶ Deze graaf was heer van Pol en Panheel en zetelde bij tijd en wijle op zijn kasteel in Heel.

De inkomsten uit lenen werden in de leenkamer van Weert, Nederweert en Wessem opgetekend. De inkomsten uit boetes en confiscaties vielen volgens een denombrement van rond 1760 toe aan de scholtis van Wessem.

Het benoemingsrecht van de heer was danig uitgehold. De scholtis benoemde jaarlijks de burgemeesters en de schepenen ad vitam.⁷ In de verkoopvoorwaarden wordt nog gesproken over het plantrecht of het recht bomen langs de wegen te planten. In het denombrement komt dit niet voor. Het belang van dit recht was blijkbaar niet vermeldenswaardig. Evenals in Weert en Nederweert was het plantrecht een formeel recht zonder praktische waarde.

De toevallige baten worden voor Weert, Nederweert en Wessem gezamenlijk opgegeven. Deze zijn te vinden op blz. 43 van het Weerter jaarboek 1996.

Besluit

Na de verovering en inlijving van de Oostenrijkse Nederlanden bij Frankrijk schaften de Franse autoriteiten de heerlijkheden, de heerlijke rechten, de tienden en de cijzen af. Slechts het onroerend goed bleef in handen van de oorspronkelijke heren, voorzover het niet geconfisqueerd en verkocht was. In Wessem was dat de Calverstal. De erfgenamen van de laatste heer Philippe-Gabriël, prins van Chimay, verkochten in 1841 al hun onroerende goederen in de oude heerlijkheden Weert, Nederweert en Wessem aan Louis Beerenbroek, oud-burgemeester van Weert en aan de drie kinderen Smits uit Gestel bij Eindhoven. De Calverstal, gemeente Maasbracht sectie F 466 en groot 3.44.24 ha, werd eigendom van de kinderen Smits. De oudst bekende eigenaar van de Calverstal was niemand minder dan de in 1568 in Brussel onthoofde Philips van Montmorency, graaf van Horn en heer van Weert, Nederweert en Wessem.

Noten

1. Archives nationales Parijs (AN), série T 5802/liasse 8. Papiers Comte d'Alsace, prince d'Hénil-Liétard condamné. Denombrement des droits & domaines appartenant à Mgr. le Prince de Chimay, seigneur des villes et terres & seigneuries de Wert, Nederwert & Wessem.
In de Koninklijke Bibliotheek te Brussel is ook een exemplaar aangetroffen.
2. Gemeentearchief Weert (GAW). Oud-administratief archief (OAW), inv.nrs. 46 en 158.
3. AN, série T 5802/liasse 8. Papiers Comte d'Alsace, prince d'Hénil-Liétard condamné. Conditions sous lesquelles on vendra publiquement à la Chambre d'Uccle etc. Juillet 1780 (concept-voorwaarden).
4. Bedoeld wordt hier de Brabantse of de centrale gulden. Een gulden Weerts staat gelijk met '0,6' gulden Brabants of 12 stuiver Brabants.
5. Algemeen Rijksarchief te Brussel (ARAB). Archief Rekenkamers, inv.nr. 49236, elfde rentmeestersrekening over 1769 van Ferdinand Joseph Costerius.
6. GAW. OAW, inv.nr. 158. Denombrement van de stad Wessem van 16.9.1654 ingevolge plakkaat van 20.1.1753.
7. GAW. OAW, inv.nr. 46 (ca. 1760). Gerechtigheden, douceuren ende revenuen, competeerende aan den Heere van Weert, Nederweert en Wessem.